

ДІОНІЗІЙ НЯРАДІ І ЗАКАРПАТТЯ

2 листопада 1938 р. відбувся Віденський арбітраж, в результаті якого під Угорщиною залишилось 35 греко-католицьких парафій на чолі з єпископом О.Стойкою, що залишився в Ужгороді. Отже, у Карпатській Україні залишилось 280 парафій, які не мали єпископа [1]. Вже 3 листопада 1938 р. від імені Мукачівської греко-католицької єпархії та ряду політичних партій і об'єднань, був складений меморандум, який передали урядам Чехословаччини, Англії, Франції, Німеччини, Італії, Польщі, Румунії, Угорщини та Югославії. В меморандумі вказувалося, що "віденський арбітраж відторгнув від Карпатської Русі головне місто Ужгород і промисловий центр Мукачево, без яких край з точки зору економічної, культурної та національної існувати не може. Тому заявляємо, що і після віденського арбітражу розглядаємо цю територію єдиною і неподільною". Цей меморандум не справив ніякого впливу на ініціаторів арбітражу у Відні, а тому мав символічне значення. Єпископ О.Стойка зробив спробу підпорядкувати собі греко-католицькі парафії Карпатської України. Він направив до Хуста наймолодшого каноніка Людовика Міню, щоб той управляв 280 парафіями. Ватикан, звісна річ, на такий крок не пішов.

У ситуації, яка склалася, проявив ініціативу єпископ Крижевацької греко-католицької єпархії Діонізій Нярадї, який "подав меморандум на руки кардинала Євгена Тіссерана, секретаря Конгрегації Східної Церкви в Римі, інформуючи, що в Карпатській Україні понад 400.000 вірних залишається без єпископа". 14 листопада 1938 р. кардинал Є.Тіссеран від імені Святої Конгрегації Східної Церкви у Ватикані видав декрет №653/38, згідно з яким "цілковито уступає юрисдикція Всепреосвященного Олександра Стойки, мукачівського єпископа Русинів у парохіях його дієцезії, що знаходяться поза границями угорського Королівства, аж доки Апостольська Столиця інакше не зарядить. Усякі інші зарядження цього противні, оцим устають". Причина такого кроку Ватикану пояснювалась наслідками Віденського арбітражу, після якого відбулося "нове розграничення між Чехословацькою Республікою і Королівством Угорщини" і "більша частина Парохій мукачівської дієцезії Русинів в дійсності остала відлучена від міст Мукачево й Ужгороду". У зв'язку з тим, що "мукачівському єпископові Русинів тепер неможливо дістатися з одної частини (дієцезії) до другої приналежної до його юрисдикції", Ватикан "зводив поручити Високопреосвященному др. Діонісієві Нярадї, єпископові крижевацькому, щоб перебрав пастирський уряд Апостольського Візитатора мукачівської єпархії Русинів, що знаходяться в Чехословацькій Республіці, і щоб про все інформувал Апостольську Столицю".

Ще в 1934 р. "Благовісник" повідомляв, що в найближчому часі має виникнути нове греко-католицьке єпископство у Хусті. Це дало б можливість Ватикану перетворити Ужгородську єпархію на митрополію. Однак урядове повідомлення Апостольської Столиці в цій справі прийшло тільки 2 вересня 1937р. Друга світова війна перекреслила ці благонадійні плани.

Щеодавно науковий співробітник Центрального Державного Історичного Архіву України у Львові Оксана Гайова опублікувала цікаві архівні документи, які доводять, що, по-перше, це питання піднімалося ще на початку 20-х років, а по-друге, в курсі всіх справ був Галицький Митрополит Андрей Шептицький, який перебував з Д.Нярадї у приятельських відносинах [2].

Представник ЗУНР в Югославії Григорій Микитей 1 квітня 1920 р. писав у листі до Митрополита Андрея Шептицького: "До мене звернулися деякі наші політики, які стоять в контакті з Чехами з прошенням, щоби я переконав єпископа о. Нярадї, щоби він перенісся з Югославії на Прикарпатську (мається на увазі Закарпаття – В.Б.) Україну до Ужгороду. Ці одиниці пробували найперше форсувати на це місце о. Жука..., але тамовні люди заявили, що бажають "свого". Тоді, між іншим, д-р. Цегельський перед своїм від'їздом у Америку запропонував єпископа о. Нярадї. Покликані чинники були дуже вдоволені з пропозиції, і д-р. Жаткович і прочі члени Директорії просили, щоби знестися з о. Єпископом Нярадї.

Тоді д-р. Цегельський звернувся до мене, а для того, що я, як представник, пробуваю в Білгороді та стою в тіснім контакті з єпископом о. Нярадї.

На мене вложено задачу переконати єпископа о. Нярадї, що його шкода на теперішнім постї, де управляє заледве 15.000, наколи прибувши в Ужгород, буде мати широке поле до праці, зваживши, що буде мати до діла з 300.000 нашого населення. Дальше мені заявили, що він мав би евентуально увійти в склад Директорії. Я мав його наклонити, коли б він згодився переїхати на Закарпаття, щоби він вибрався зараз під покришкою духовних справ до Праги та зложив візиту Масарикови, Гузарови, а відтак поїхав на Закарпаття. Прийняттям його має зайнятися в Празі д-р. Смаль Стоцький, а в Ужгороді – радник Нечас...".

Про близькість стосунків між Андреем Шептицьким та Д.Нярадї свідчить лист Митрополита до Крижевицького єпископа від 27 травня 1936 р. А.Шептицький, описавши засилля комуністичного руху в Галичині, завершує листа словами: "Чи можемо очікувати Вашу Ексцеленцію в Нїдлютім. Дуже сердечно запрошую. Прошу прийняти вискази моєї сердечної приязні".

Щодо призначення Д.Няраді апостольським адміністратором краю, то даний акт Ватикану розцінювався тільки як тимчасовий, "в очікуванні створення власної закарпатської митрополії".

В інтерв'ю газети "Нова свобода" 12 грудня 1938 р. Д.Няраді сказав: "Є отже дві єпархії, й наша, поки що буде управлявана апостольською адміністрацією, може й через довгий час... За моєю гадкою єпархія Карпатської України згодом стане дефінітивне окремою бо вже й тепер можна вважати, що Мукачівська єпархія стала двома сепаратними єпархіями, Резиденція апостольської адміністрації є тепер в Хусті і я думаю, що місце осідку єпархії буде в столиці Уряду Карпатської України" [3].

Необхідно погодитися з твердженням П.Р.Магочія, що "оскільки Няраді був відомий українофіл, то таке призначення свідчило, що Ватикан визнає українську орієнтацію автономного уряду". Тогочасна Карпатська Україна ставала центром боротьби не тільки політичної, але і церковної. Не випадково А.Волошин у "Маніфесті уряду Карпатської України до всіх громадян Карпатської України", прийнятому 3 листопада 1938 р., закликав: "Хай пропадуть всякі релігійні й класові спори, що їх досьогодні викликували між нами вороги нашого народу". На глибоке переконання В.Шандора, "назначенням єпископа Няраді апостольським адміністратором у Хусті греко-католицька церква була з боку юрисдикції упорядкована". Що стосується Угорщини, то вона висловила Ватикану невдоволення з приводу призначення Няраді єпископом Карпатської України.

Про приїзд Д.Няраді в Карпатську Україну Міністерство закордонних справ ЧСР повідомило уряд А.Волошина 26 листопада 1938 р. "Ця вістка, - писала "Нова свобода", - викликала велике вдовolenня народу Карпатської України" [4]. 29 листопада Хуст зустрів єпископа Д.Няраді, який приїхав з Ватикану через Югославію. 4 грудня 1938 р. він провів першу службу Богу в Хусті, проголосивши літургію "за самостійну Карпатську Україну, за її Народ, за Владу і за її добро - щоб були всі за одно! Одно: в католицизмі, в українській народності, всі в благородній праці, культурі: словом одні в житті і смерті!". Отже, уже з перших днів свого перебування в Карпатській Україні, Д.Няраді зарекомендував себе відвертим прихильником української ідеї.

Українська орієнтація єпископа яскраво відображена в його "Пастирських листах" і "Зверненнях". У одному з перших своїх "Пастирських листів" Д.Няраді закликав: "Прошу всіх Отців, щоб Служба Божа серед тижня, коли не мають замовлених інтенцій, видправлялася по намірені Святого Отця: "Про мир всього світа", а крім цього про добро нашої держави. Одночасно дуже поручаю всім моїм Вірним, щоб у своїх молитвах випрошували благословення для цілого нашого народу, а передусім для тих, в чії руки Боже Провидіння поставило керму нашої

держави і нашого народу". У пастирському листі від 23 грудня 1938 р. Д.Няраді сповістив вірників, що "нашу єпархію мукачівську в Чехословацькій Республіці віддав я під особливу опіку Препорочно Зачатої Діви Марії, наша ж держава проголосила її особливою Покровительською-Заступницею Підкарпатської Держави". Ще раніше, 18 грудня 1938 р. Д.Няраді відвідав Перечин, де виголосив промову, в якій "закликав вірників стояти при вірі, що тільки у певній вірі наше спасіння й успіх нашого відродження та "кращої майбутності нашого народу та державного визволення".

1 січня 1939 р. єпископ звернувся з "Батьківським зичливим словом до Впр. Отців Душпастирів", в якому закликав, щоб вони "свідомі своїх священних завдань, як найдалше держали себе від хоть якої протидержавної агітації так, щоб і найменша тінь не падала на їхню діяльність. І церковне право і сам природний закон вказують нам, душпастирям, яке має бути наше відношення до законної Влади на території, на котрій нам приходить розвивати нашу священничу діяльність. Супроти такої Влади треба нам зайняти впрост позитивне становище...". Незважаючи на цю пересторогу, українською поліцією були затримані греко-католицькі священники Н.Сілвай, І.Йосиф, З.Шолтес, І.Мінь, І.Емерик та інші. Їх звинуватили в античеській, антиукраїнській і проугорській пропаганді та увязнили в концентраційній табір Думен. Безперечно, вищеназваними особами не завершувався перелік священників, які відкрито працювали на Угорщину. Можливо, саме тому, окремими членами уряду Карпатської України вносилися пропозиції про заміну священників в поодиноких округах.

Вступивши до виконання обов'язків апостольського адміністратора в Карпатській Україні, Д.Няраді виклав свій план дій в інтерв'ю редакторів "Нової свободи" В.Гренджі-Донському 12 грудня 1938 р. "Мій плян є такий, - сказав єпископ, - щоб кожний священник був вірним духовником своїх вірних і виконував свої обов'язки сумлінно і як найточніше. Другим моїм пляном є запровадити наше духовенство до діяльності Католицької Акції... Священик не сміє видтягатися від культурної праці між своїми вірниками, він повинен давати ініціативу й брати живу участь у цій праці. А такої праці скрізь є багато: а) праця релігійного змісту, організація релігійних кружків, католицької молоді і т.п.; б) праця в читальні "Просвіти", догляд і керування нею; в) харитативно-добродійна допомога бідним; г) організування і ведення антиалкогольних кружків... Також було б бажаним, щоб священство запровадило освідмлюючу працю господарського характеру... Відчити лекції а також практичні вказівки, щоб піднести наш народ на вищий економічний рівень. Було б добре закладати при кожній парохії комітет, щоб дати можливість вишколення талановитих бідних хлопців через матеріальну допомогу... На Карпатській Україні потрібно є видавати тижневик, де можна б містити крім

політично-культурного перегляду, також цінні господарські поради селян... Для народу є конче потрібним видавати як найбільше дешевих популярних книжок" [5].

Д.Нярадї активно почав впроваджувати свій план в життя. Єпископ заснував "Товариство греко-католицьких священників", яке очолив Ю.Станинець, а секретарем став С.Сабол. Контакт з духовенством він підтримував при допомозі "Вісника Мукачівської єпархії в Чехословацькій Республіці", перший номер якого побачив світ 1 січня 1939 р. в Хусті. Всього вийшло п'ять номерів. У "Віснику" друкувалися звернення єпископа до священників та вірників, інформації про життя єпархії тощо. С.Сабол видавав "Місійний календар". Ці видання друкувалися в приміщенні державної друкарні в Хусті.

Наприкінці 30-х років дві греко-католицькі вчительські семінарії значно розширили число учнів і щороку випускали по 200-250 випускників. Крім того, в Ужгороді успішно працювала греко-католицька семінарія, яка готувала священників. За порадою уряду А.Волошина владика Д.Нярадї з 1 лютого 1939р. переніс до Оломоуца Ужгородську богословську семінарію. Її ректором було призначено монаха-василіана М.Калинця.

10 березня 1939 р. Д.Нярадї видав розпорядження священникам про урочисте відзначення в церквах Сойму Карпатської України: "В особливий спосіб поручаю і заряджую, щоб у день створення Сойму - точна дата буде оголошена в радіо - у всіх парохіях нашої єпархії на автономній території Карпатської України всесестиві отці духовні відправили Службу Божу; наперед треба повідомити вірників і місцеві уряди. Рівно ж заряджаю, щоб із тої світлої нагоди всі дзвони по наших церквах дзвонили на навечеріє (в останній вечір перед днем відкриття Сойму - Авт.) й у самий день створення Сойму по Службі Божій - також через чверть години". Три священники були обрані послами Сойму Карпатської України - К.Феделеш, А.Довбак і Ю.Станинець. Про останнього В.Гренджа-Донський писав, що він "облюблений священник, знаменитий проповідник і відомий наш письменник".

15 березня 1939 р. угорські війська розпочали окупацію Карпатської України [6]. Через деякий час почалися масові репресії, які не обминули і представників церкви, причому, не мало суттєвого значення до якої конфесії належав той чи інший священник. "Архівні матеріали свідчать, - довели П.Чучка і Е.Швед, - що наступ угорських властей на українську ідею на Закарпатті в міжвоєнні роки не припинявся. Деякі з них наочно показують динаміку і технологію цього наступу, розкривають спеціальність служб киймелгарітов, називаючи конкретних осіб, яких брали на мушку з метою фізичної розправи угорські репресивні органи напередодні Другої світової війни, зокрема з осені 1938 по весну 1939 року". Даними вченими віднайдено два списки під назвами "Спис цих

українців, які з метою сильно шкодили так мадярському, як і руському народові" і "Спис цих українців, які намагалися шкодити мадярському і мадяро-руському народові", до яких занесені прізвища 140 осіб. Всі вони вважались запеклими ворогами Угорщини і підлягали знищенню. Дослідниками встановлено, що списки були складені 10 листопада 1938 р., тобто відразу після Віденського арбітражу і задовго до вторгнення угорських військ на територію Карпатської України.

У списках значилися прізвища п'ятьох духовних осіб - Булика, В.Лара, О.Хіри, С.Папа і Ю.Станинця. Необхідно додати, що в списках названі тільки добре відомі в широких колах населення люди. Час показав, що протягом 1939-1942 рр. всі вони пройшли крізь угорські тюрми і табори. У списках відсутнє прізвище Д.Нярадї, який був відомий далеко за межами Закарпаття. Однак, незважаючи на велику популярність єпископа, "два дні після окупації Карпатської України уряд Мадярщини поставив єпископа Нярадї у його власній квартирі в Хусті під строгий жандармський догляд із заборонаю виходити з будинку та зустрічатися з людьми. Брутальною поведінкою жандармерії та інших мадярських урядових властей єпископ Нярадї зазнав великих принижень. Тільки пізніше Апостольський нунцій в Будапешті Ангело Ротта поміг єпископові та його секретареві о.Решетиліві виїхати до Риму".

У фондах Центрального Державного Історичного Архіву України у Львові [7] зберігається лист-привітання Митрополита Андрея Шептицького єпископу Діонізію Нярадї, який датований 1943 роком. В ньому, зокрема, Митрополит Андрей відзначав: "Працюючи в тих незвичайно тяжких часах над духовним добром і вічним спасенням народа, Ваше Блаженство збирають великі заслуги вічного щастя в небі, але праця Архієрея і душпастиря получена з так численними і великими терпіннями і жертвами, що треба великої Божої благодати і великої чесноти до сповнення по Божому всіх обов'язків душпастиря-єпископа.

Я в своїх недостойних молитвах все пам'ятаю про Ваше Блаженство і прошу Всевишнього Бога про всі ласки потрібні до вічного спасення Вашого і до праці над спасенням ближніх... Прошу прийняти вискази моєї найвищої пошани".

Діонізій Нярадї заслужив таку високу оцінку Галицького Митрополита. Греко-католицька церква в Карпатській Україні, особливо після призначення апостольським адміністратором Д.Нярадї, продовжувала виконувати роль захисника української державності.

1. Дет. див.: Басараб В., Вегеш М. Життя і помисли Митрополита Андрея Шептицького. - Ужгород, 2003.

2. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Церква і церковна єдність: документи і матеріали (1899-1944). - Т. I. - Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу; Видавничий відділ "Свічадо",

1995; Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і Матеріали. 1899-1944. – Т. II. Церква і суспільне питання. – Книга 1. Пастирське вчення та діяльність. – Львів: Видавництво Отців Василян “Місіонер”, 1998; Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і Матеріали. 1899-1944. – Т. II. Церква і суспільне питання. – Книга 2. Листування. – Львів: Видавництво Отців Василян “Місіонер”, 1999.

3. Нова свобода. – 1938. – 12 грудня.

4. Там само. – 26 листопада.

5. Там само. – 12 грудня.

6. Дет. див.: Вегеш М., Горват Л. Сторінки історії Закарпаття. – Бухарест: Мустанг, 2003.

7. Центральний Державний Історичний Архів України у Львові, ф. 201, оп. 1т, спр. 104, арк. 33.

А. ШЕПТИЦЬКИЙ
ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ
1899-1944
Т. II. Церква і суспільне питання.
Книга 1. Пастирське вчення та діяльність.
Львів: Видавництво Отців Василян “Місіонер”, 1998.

3. Нова свобода. – 1938. – 12 грудня.

4. Там само. – 26 листопада.

5. Там само. – 12 грудня.

6. Дет. див.: Вегеш М., Горват Л. Сторінки історії Закарпаття. – Бухарест: Мустанг, 2003.

7. Центральний Державний Історичний Архів України у Львові, ф. 201, оп. 1т, спр. 104, арк. 33.